

SIMAS KARALIŪNAS

TAUTA, VISUOMENĖ IR LIETUVIŲ KALBOS VARTOJIMAS

1. Lietuvių kalba ir visuomenė

Kalba, kaip ir kiekvienas tikrovės reiškiny, turi požymių, kurie jai pačiai nepriklauso, išeina už jos ribų. Tie požymiai yra santykiai tarp kalbos ir to, kas yra už kalbos. Šių santykių esama dvejopų: kalbos bei ją vartojančios visuomenės santykiai ir dviejų ar kelių kalbų tarpusavio santykiai. Tarp kalbos ir visuomenės esama glaudžios tiesioginės sąsajos, kuri reiškiasi kalbos vartojimu, kitaip sakant, kalbos funkcionavimu. Sakome, kad kalbą vartoja žmonės, visuomenės nariai. Galime pasakyti ir kiek kitaip: kalba funkcionuoja visuomenėje. Tad santykis tarp kalbos vartotojų, visuomenės ir pačios kalbos reiškiasi jos vartojimu, arba funkcionavimu. Visuomenė, kasdien vartodama kalbą, daro jai tam tikrą įtaką. Dažniausiai tai esti nesąmoninga: žmonės nejaucia, kad jie daro kalbai tam tikrą įtaką. Bet visuomenės poveikis kalbai gali būti ir sąmoningas. Pavyzdžiui, jis gali reikštis, pastangomis planuoti kalbos vartojimą, rūpintis jos kultūra ir pan.

Nesunkiai matomas kitas kalbų vartojimo, arba funkcionavimo, bruožas yra jų plitimas. Antai anglų kalba iš Britų salų paplito po kelis kontinentus — Šiaurės Ameriką, Australiją, Indiją.

Kalbos plitimas visiškai nepriklauso nuo pačios kalbos, nuo jos struktūros. Jo priežastys išeina už kalbos ribų. Kalbos plitimą lemia jos vartotojai. Pasak prancūzų lingvisto A. Martinet, kalbos plitimas „yra šalutinis produktas karinės, politinės, religinės, kultūrinės, ekonominės ar stačiai demografinės ekspansijos tos tautos, kurios bendravimo priemonė ta kalba yra. Lotynų, arabų, ispanų ir anglų kalboms plačiai pasklisti vargu ar padėjo jų pobūdis. Kas jų struktūroje galėjo prie to prisidėti, bent jau atspindėjo tas tautos charakterio ir kultūros ypatybes, kurios vienaip ar kitaip lėmė tolesnę įvykių eigą“.¹

Kalbos plisdamos susiduria viena su kita ir ima viena kitą veikti. Tad kalbų kontaktus, jų sąveiką sukelia konkretūs istoriniai veiksniai, būtent: etniškai ir kalbiškai skirtingų žmonių maišymasis ir gyvenimas toje pačioje teritorijoje, jų geografinė kaimynystė, migracija, karinė okupacija, kolonizacija, ekonominiai, visuomeniniai — politiniai ir kultūriniai tautų ryšiai ir kt.

Lietuvių kalbos vartojimą, jos funkcionavimą mūsų dienomis — kaip ir ankstesniais jos raidos laikotarpiais — apibūdina jai daroma sąmoninga lietuvių visuomenės įtaka ir sąveika su kitomis kalbomis. Jos vartojimui viešajame gyvenime mūsų

¹ Мартинет А. Распространение языка и структурная лингвистика // Новое в лингвистике. М., 1972. Т. 6. С. 81–82.

dienomis lemiamą reikšmę turėjo tas faktas, kad lietuvių kalbai buvo suteiktas valstybinės kalbos statusas. 1988 m. lapkričio 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba papildė Respublikos konstituciją nauju straipsniu, kuriuo lietuvių kalba buvo įteisinta kaip valstybinė. Štai tas straipsnis:

„Valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba.

Lietuvos TSR užtikrina lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimasi visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu. Sudaromos sąlygos ugdyti ir kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokytis ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę². Visuma priemonių lietuvių kalbą ugdyti ir ją vartoti valstybės ir visuomenės gyvenime buvo numatyta dviem kitais dokumentais — Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku „Dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo“ ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl priemonių Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimui užtikrinti“.

Nėra abejonės, kad valstybinės kalbos statuso suteikimas lietuvių kalbai ir visuma numatytų priemonių įgyvendinti Įstatymą dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine sudarė sąlygas normaliam lietuvių kalbos funkcionavimui viešajame gyvenime, leido iš esmės pagerinti jos mokymą ir kultūrą, padėjo pakelti lietuvių kalbos prestižą visuomenės akyse. Drauge visa tai prisidėjo prie tolesnės nacionalinės kultūros ir mokslo raidos, tautos savimonės gaivinimo ir dvasinio atgimimo.

Politiškai bei kultūriškai svarbi ir ta aplinkybė, kad minėtu Įstatymu garantuojama teisė kitoms Lietuvoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms vartoti ir ugdyti savąsias kalbas.

Antra vertus, lietuvių kalbos paskelbimas valstybine taip pat daug kuo įpareigoja, daro mus atsakingus. Geriausiai tai išreiškė garsusis rusų mokslininkas V. Toporovas: „Kalbos valstybingumas atspindi istorinę kalbos ir kultūros raidos, nacionalinės savimonės lygio realybę, pasirengimą priimti atsakomybę dėl tų istorinių, socialinių, ūkinių-ekonominių, kultūrinių ir kitų uždavinių, kurie iškyla tautai, turinčiai valstybinį statusą, sprendimo“. Kalba, kaip integruojantis, visuomenę į vieningą etnosą lydantis veiksnys ir kaip pagrindinė visuomenės bendravimo priemonė, yra susijusi su šių uždavinių sprendimu, kadangi nuo kalbos komunikacinių galių priklauso ir minėtų uždavinių sprendimas. Ar mes, kaip subjektai, visuomenės nariai, tam pajėgūs, parodys netolima ateitis, o dėl mūsų kalbos potencialų nėra abejonių. Štai vėl V. Toporovo žodžiai: „Tačiau ar pasirengusi pati lietuvių kalba imtis dar vienos funkcijos — būti Lietuvos valstybine kalba? Žinoma. Sunkiomis pastarojo šimtmečio sąlygomis, nesant valstybingumo, lietuvių kalba, nors ir ne be netekčių, atsilaukė ir net sukūrė ypatingą aukščiausią kultūrinę socialinę kalbos formą — literatūrinę kalbą, kuri tapo galinga nacionalinio vystymosi vieningia jėga, efektyviu ir įvairiu kultūros instrumentu, jos dvasia. Lietuvių liaudis ne tik apgynė ir išsaugojo savo kalbą, bet išpuoselėjo ir praturtino ją iki tokio laipsnio, kad lietuvių kalbos pripažinimas valstybine šiandien jau nepareikalautų jokių

² Lietuvos TSR valstybinė kalba (svarbiausi dokumentai). V., 1989. P. 11.

„lopymų“, „pritempimų“, kalbos surogatų įvedimo. Lietuvių kalba iš tiesų patvirtino, net esant beveik ekstremalioms sąlygoms, savo stebėtiną gebėjimą adekvačiai pajauti ir perdirbti šiuolaikinio gyvenimo turinį pačiuose sudėtingiausiuose ir subtiliausiuose jo pasireiškimuose. Ir lietuvių kalbos vidinės potencijos, ir konkretūs jos laimėjimai leidžia laikyti ją vienu aktyviųjų ir „stipriųjų“ šiuolaikinio pasaulio kalbų mozaikos elementų ir sieti su ja daug vilčių. Nenustebsiu, jei ateinančio amžiaus pradžioje meninė kūryba lietuvių kalba pasieks neregėtas aukštumas“.³

Valstybinės kalbos sąvoka reiškia, kad kalba vartojama valstybinėje-administracinėje sistemoje ir, aišku, kitose sferose, kaip antai švietimo, kultūros, gamybos ir kt. Juridinės priemonės įteisinti kalbos vartojimą viešajame gyvenime rodo, kad yra susidariusi ekstremali kalbos funkcionavimo situacija. Kalba skelbiama valstybine arba dėl to, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių ji negali funkcionuoti viešajame gyvenime, pirmiausia valstybinėje-administracinėje sistemoje, ir kad, vadinasi, reikalingos juridinės priemonės tą vartojimą garantuoti arba dėl to, kad valstybinis-administracinis junginys yra daugiatautis bei daugiakalbis. Todėl, norint visuomenės komunikaciją ir valstybinių-socialinių struktūrų funkcionavimą palengvinti, viena kuri visuomenėje vartojama kalba pakeliama į oficialiosios, valstybinės kalbos rangą. Kai visuomenė yra vienakalbė ir jos kalba yra pakankamai funkcionali, nereikalingas nei jos skelbimas valstybine, nei juridinės priemonės jos vartojimui garantuoti. Šių samprotavimų kontekste ir reikia vertinti žymiausią įvykį mūsų tautos dabarties gyvenime — 1990 m. kovo 11 d. nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktą.

Lietuvos valstybingumo atkūrimas ir lietuvių kalba bei jos vartojimas — pažiūrėti tokie iš esmės skirtingi reiškiniai — vienas su kitu yra tiesiogiai susiję. Viena, nepriklausomos valstybės buvimas *ipso facto* suteikia kalbai oficialiosios bendravimo priemonės statusą. Antra, būdingas nacionalinės kalbos bruožas yra jos literatūrinė, bendrinė standartinė forma. Literatūrinės kalbos, bendrinės standartinės rašomosios ir bendrinės standartinės šnekamosios kalbos buvimas rodo, kad tauta yra pasiekusi aukščiausią socialinės organizacijos laipsnį, turi realią nepriklausomos nacionalinės valstybės sudarymo galimybę ir savo universaliai vertinga kultūriniu kūryba prilygsta kitoms pasaulio tautoms. Trečia, nepriklausoma Lietuvos valstybė išvedė lietuvių kalbą iš tos ekstremalios situacijos, į kurią ji buvo įstumta stagnacijos metais, ir atskyrė mūsų kalbą nuo tų globalinių unifikuojamųjų ir eliminuojamųjų procesų, kurie buvo būdingi Tarybų Sąjungos kalbiniam gyvenimui.

2. Kalbos vaidmuo visuomenėje

Kokį gi vaidmenį kalba vaidina visuomenės, tautos gyvenime?

Savo knygoje „Septyni šimtai metų vokiečių—lietuvių santykių“ Vydūnas piešia tokį vaizdelį: „Keletą dienų jaunikaitis viešėjo savo motinos tėviškoje prie Minijos. Teta darbavosi gretimame kambaryje, kai kažkas pas ją atėjo. Buvo girdėti jaunos mergaitės balsas, kuris skambėjo pakiliai, džiaugsmingai, bet iš lėto. Kaip skam-

³ Toporovas V. Ne dovana, bet teisė! // Mintys apie gimtąją kalbą. V., 1989. P. 29.

bantys lašai krito žodžiai — pilni meilės, linksmumo, gėrio ir grožio. Niekad jaunikaitis nemanė, kad gimtoji lietuvių kalba tokia maloni ir harmoninga! Galėjai suvokti, kad ji yra žmogaus širdies giesmė, jo sielos balsas. O kalbėjo apie labai paprastus dalykus. Kalbančiosios jaunikaitis nematė, ir klausė jis savęs, ar ji taip pat tokia graži. Kalba nutilo, ir pamatė jis šmėkstelint per sodą liekną [...] stuomenį“⁴.

Šio pažiūrėti paprasto vaizdelio prasmė gili. Nematydami žmogaus, vien iš jo kalbėjimo būdo ir vartojamos kalbos galime nusakyti jo fizinę būklę (ar kalbantysis yra vyras, ar moteris, jaunas ar senas). Remdamiesi kalba, galime suvokti jo dvasios būseną: gerai jis ar blogai nusiteikęs, niūrus, pavargęs — ar linksmas, giedrios nuotaikos. Negana to. Iš šnekos ypatybių — tarties, vartojamų žodžių, sakiniių sandaros — galime pasakyti ir daugiau — kokio išsilavinimo pašnekovai, ką dirba ir pan. Jaunos mergaitės lūpose skambanti lietuvių kalba autoriui pasirodė „maloni ir harmoninga“, todėl klausė jis save, ar ta mergaitė graži ir pati. Tad kalba yra labai informatyvi — ji daug ką pasako apie žmogų. Ir tai ji daro ne vien prasminiais žodžiais, bet ir pačiu savo skambėjimu. Antra vertus (kaip nesunku suvokti ir iš Vydūno vaizdelio), kalba priklauso nuo ją vartojančio žmogaus; jos prasmė, turiningumas ir grožis pareina nuo asmens dvasios. „Kai žmonės kalba, — toliau sako Vydūnas, — atsiveria jų dvasios pasaulis. Ir kuo gyvybingesnis, kuo sąmoningesnis jis yra, tuo gražesnis yra jo skambėjimas“. Dar priduria: „Dvasinis gyvenimas ir kalba dygsta iš vienos šaknies. Kai žmogus kalba iš gausingos ir gyvybingos sielos bei daugiau žinodamas, ir jo žodžių skambesys yra kilnus ir gražus“⁵.

Tarsi filosofškai minėtą vaizdelį apmąstęs ir savo mintis apibendrinęs, Vydūnas teigia: „Bet kiekviena kalba reiškia tai, ko nėra kitoje. Kiekvienos kalbos paskirtis — reikšti žmogiškumą. Ir kiekviena kalba tai atlieka tik iš dalies — reikšdama žmogiškumo tik mažą dalelę. Kai kalba nutyla, nutrūksta žmonijos arfos styga“⁶.

Iš šių eilučių matyti gili Vydūno meilė gimtajai kalbai, didžiavimasis ja, o filosofiniai teiginiai atskleidžia Vydūno kalbos koncepciją, kad kalba reiškia žmonių dvasią, žmogiškumą, o kartu ir apibūdina žmogų; kiekviena kalba yra savita, ypatinga; kiekviena kalba turi tai, ko nėra kitoje, kitaip sakant, kiekviena kalba yra tautinė, — nacionalinė.

Kodėl tokius nuostabius ir prasmingus žodžius apie kalbą — pirmiausia apie gimtąją lietuvių — galėjo pasakyti Vydūnas? Turbūt todėl, kad augo, gyveno ir dirbo kalbų kontaktų, bilingvizmo (lietuvių—vokiečių) aplinkoje.

Ten, kur kasdien susiduria dvi ar daugiau kalbų, prieš akis iškyla jų panašumai ir skirtumai; žmogus ima labiau kreipti dėmesį į gimtąją kalbą. Gyvendami vieni savo tautos ir kalbos aplinkoje, mes jos lyg ir nebepastebime. Pirmas sąlytis su svetima kalba priverčia mus pajusti savo kalbą, į ją pažiūrėti iš šalies. Kasdienio bendravimo metu lygindami savo ir kitų vartojamą kalbą, pradedame pastebėti ne tik savo kalbos specifiką, bet ir tai, kad nuo kitataučių mus pirmiausia skiria mūsų kalba.

⁴ Vydūnas. Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilsit, 1932. P. 45.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

Kasdien bendraudami su savo tautiečiais nepastebime, kad kalba glaudžiai susijusi su tautybe. Aktyvi nuolatinė tautybės ir kalbos sąveika tuojau pat iškyla aikštėn, kai tik atsiduriame kitatautėje, juo labiau kitakalbėje aplinkoje. Ilgesnį laiką pabuvus tarp svetimų, koks malonus jausmas užlieja krūtine, staiga išgirdus gimtosios kalbos žodžius!

Vadinasi, gimtosios kalbos meilės ir didžiavimosi ja jausmas, peraugantis į kalbinį patriotizmą, visų pirma yra susijęs su kalbos ypatybe apibūdinti žmogų ne tik kaip asmenį, bet ir, anot Vydūno, reikšti žmogiškumą, atskleisti žmogaus, o kartu ir tautos dvasią, savąją tautą skirti nuo kitų. Ši kalbos gebėjimą lemia tas faktas, kad kiekviena kalba turi tai, ko nėra kitoje kalboje, kitaip sakant, lemia tautinė bei kultūrinė kalbos specifika.

Kalbos gebėjimą apibūdinti asmenį pažymi ir kitų kraštų kalbininkai. Antai amerikiečių lingvistas ir etnologas E. Sapiras rašo: „Balso savitumas, fonetinė šnekos raiška, tarties greitumas ir sklandumas, sakinių ilgis ir sandara, leksikos pobūdis ir apimtis, jos prisodrinimas mokslinių elementų, žodžių gebėjimas atsiliepti į socialinės aplinkos reikmes, iš dalies ir šnekos orientavimas į pašnekovo kalbinius įgūdžius, — visa tai tik nedidelė dalis sudėtingų asmenį apibūdinančių ypatybių“⁷.

Per daugelį kartų kauptas ir puoselėtas žmonijos patyrimas, be bendrųjų, visų žmonių turimų elementų, apima ir savitus, specifinius, būdingus tik vienai kuriai nors tautinei kultūrai. Tautos darbo, socialinio gyvenimo, kultūros ir psichologijos realijos, ypatybės ir jas atspindinčios sąvokos bei vaizdiniai fiksuojami kalbos žodžiais, frazėmis, sakiniais. Tautinė-kultūrinė kalbos specifika, kalbos unikalumas gerai matyti iš įvairių idiominių posakių — juos išversti į kitą kalbą be galo sunku, dažnai ir visai negalima. Savitas, ypatingas, tautinis visuomenės ir žmogaus gyvenimo įprasminimas kalboje daugiausia reiškiasi pavadinimų, semantinių, iš dalies fonetinių pakitimų specifika, kalbinio tikrovės skaidymo pobūdžiu. Pavyzdžiui, saulėgrąža mūsų vadinama pagal tai, kad šis augalas lapus ir žiedą gręžia į saulę. Latviai jį vadina *saulespuķe* — saulės gėlė, o rusai jį suvokia kaip augantį po saule — *подсолнечник*. Lenkų *slonecznik* būtų „saulėtinis“ (*sloneczny* „saulėtas“). Sąvoką „80“ mes suvokiame sudėtą iš aštuonių dešimčių, o prancūzai — 4×20 (*quatre-vingt*). Panašiai skaidome ir „90“ (devynios dešimtys), o prancūzai — $4 \times 20 + 10$ (*quatre-vingt-dix*).

Kaip skirtingai kalbos skaido tikrovę, matyti dar ir iš tokio pavyzdžio. Anglų kalba ranką skiria į dvi dalis: *hand* „rankos galas nuo riešo“ ir *arm* „ranka nuo plaštakos iki peties“. O lietuvių kalba, nors ir turi *plāštaką* „rankos galas nuo riešo“, dabar žodžiu *rankà* pasako tiek „vieną iš dviejų viršutinių žmogaus galūnių iki peties“, tiek „tos galūnės dalį iki riešo“. Bet seniau rankos dalys ir lietuvių kalboje buvo skiriamos panašiai kaip anglų. Tai aiškiai matyti iš bendrinėje kalboje vartojamo *pažastis* „vieta po ranka ties krūtine“, rodančio buvus viršutinę rankos dalį žymėjusį žodį. Pagaliau tai patvirtina tarmėse esantis *žāstas* „rankos dalis nuo alkūnės ligi peties“. Kaip priešprieša žodis *rankà* pradžioje bus žymėjęs rankos galą

⁷ Сепир Э. Язык // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. М., 1960. Т. 2. С. 192.

nuo alkūnės; tai gerai dera su jo kilme — iš veiksmazodžio *rinkti* (*reŭka*). Tai-
gi *ranka* — organas, kuriuo *renkama*.

Specifinė yra taip pat fonetika, gramatika, sintaksė bei žodynas. Kiekvienai kal-
bai jie yra vis kitokie, tik jai vienai būdingi. Žmogaus mintis, kad ir labiausiai
internacionalinė, įvairiomis kalbomis pasakoma skirtingai. Tad minčių reiškimo
būdas, matyt, irgi yra specifinis, tautinis.

Tautinė-kultūrinė kalbos specifika sudaro pamatą reikštis etninei kalbos funkci-
jai.

3. Etninė kalbos funkcija

Veiksniai, kurie formuoja tautą ir veikia jos egzistavimą, yra bendroji tautinės
grupės kilmė, kalba, gyvensena, bendras likimas, kultūra ir psichologija. Kultūra
atskirai tautos turinio nekuria, bet yra tautiškumo pasireiškimo forma, materiali-
nius tautos elementus sulydanti į vieną visumą ir tuo būdu suformuojanti tautinę
individualybę. Kultūra kuria tautą kaip objektą, faktinę tikrovę. Subjektyviaja
savo puse tauta yra sąmonė ir valia — sąmoningos valios sulydytas kolektyvas.
Tautinė sąmonė skiria tautą nuo etninės grupės. „Tauta lygiai yra objektas ir sub-
jektas, faktas ir idėja, tikrovė ir uždavinys“, — sako J. Girnius⁸.

Tautos psichologijai priklauso tokie bruožai: tautinis charakteris, tempera-
mentas, tautiniai jausmai, nuotaikos, supersticijos. Tautinį charakterį, be etno-
kultūrinės bendruomenės narių interpsichinės organizacijos reguliarumų, sudaro
dar kultūros atributai arba institucinės struktūros, savo visuma ir išsidėstymu
tiek ryškios, kad vieną visuomenę nuo kitos skirtų, nors šie reiškiniai tai visuome-
nei gali ir nebūti unikalūs. Etnokultūrinės bendruomenės narių psichologijos ypaty-
bės, interpsichinės organizacijos reguliarumai, kaip matyti, yra tik vienas iš tautinio
charakterio elementų. Dabar visuotinai manoma, kad kiekvienos socialinės-kultūri-
nės bendruomenės nariai skiriasi tam tikru, savitu, psichiniu bendrumu. Etnosocia-
linės bendruomenės viduje, aišku, negali būti nė kalbos apie psichinį visų jos narių
tapatumą. Vienas nuo kito žmonės skiriasi lytimi, temperamentu, konstitutyvinio
pobūdžio bruožais ir, be abejo, nuo genetinių veiksnių priklausančiomis ypatybė-
mis. Ne šie bruožai ir ypatybės formuoja tautinį charakterį. Etninių-socialinių
bendruomenių charakterį, matyt, veikia lemia kultūra, bet ne žmonės, liaudis ar
rasė. Etnosocialinių bendruomenių narių tam tikrą, savotišką, atskirą psichinį
bendrumą lemia tam tikri šių bendruomenių kultūros aspektai. Bendruomenės
nariams būdinga istoriškai susidariusi, išmokta bendra elgsena ir tarpusavio bendra-
vimas. Tam tikri sisteminiai tos elgsenos ir bendravimo aspektai ir sudaro visuome-
nės kultūrą bei lemia tam tikrus etnosocialinės bendruomenės narių interpsichinės
organizacijos reguliarumus, šie reguliarumai yra kultūros sukurti⁹. Psichinė tautos
organizacija nėra jos kultūra, bet kultūra, realizuodamasi konkrečių asmenų
elgsena, išreiškia tautos psichinę specifiką. Etnosocialinių bendruomenių kolekty-

⁸ Cit. iš: Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje. V., 1978. P. 293

⁹ Bednarek S. Charakter narodowy w koncepcjach i badaniach współczesnej humanistyki.
Wrocław, 1980. S. 16 tt.

vinės, pasąmonėje esančios kognityvinės struktūros išoriškai pasireiškia kalboje ir kultūroje. Asmens ir tautos patyrimas, kaip jau minėta, fiksuojamas kalba. Kalba patyrimas ir kultūrinės vertybės perteikiamos iš kartos į kartą. Kultūros tęstinumas, perimamumas be kalbos būtų negalimas. Tai pasakytina tiek apie aukštos kultūros tautas, tiek ir apie primityvios kultūros formas. Didelė dalis primityvios tautos kultūros egzistuoja kalbos pavidalu. Patarlės ir priežodžiai, gydomosios inkantacijos, maldos, sakmės ir padavimai, dainos, genealoginiai pasakojimai sudaro daugmaž pastovias formas, kuriomis kalba reiškiasi kaip kultūros saugotoja. Be kalbos neįmanoma nė dabartinė civilizacija su jos mokyklomis ir bibliotekomis, didžiule žinių atsarga ir nuomonių įvairove, masinėmis informacijos priemonėmis ir žodine forma fiksuotais jausmais.

Fiksuodama asmens ir tautos patyrimą ir kartu su juo kultūrinės vertybes perduodama iš kartos į kartą, buvusias, esamas ir būsimas generacijas į vieną gyvą istorinę visumą jungia kalba. Tad vidinė tautos vienybė remiasi jos kalbine vienybe.

Vadinasi, istoriškai susidariusi asmenų arba asmenų ir aplinkos komunikacijos sistema gali būti laikoma kultūra. Kultūros raiška yra kalba, todėl suprantama, kad ryškiausias tautinės individualybės bruožas ir kartu svarbiausias veiksnys kokiai nors socialinei bendruomenei suldyti į tautą yra kalba. Savo tautine-kultūrine specifika kalba atlieka tautinio priklausymo, arba etninę, funkciją, kuri, pirma, yra tautos formavimosi bei egzistavimo ir, antra, tautinio atribojimo veiksnys.

Kalba, kaip tautos formavimosi ir egzistavimo veiksnys, pasireiškia kalbine tapatybe žmonių, vartojančių kurią nors vieną kalbinę sistemą. Pirmiausia kalbos dėka asmuo jaučia ryšį su bendruomene, su tauta, tapatinasi su ja. Apie tai gražiai yra pasakęs didysis mūsų kalbos tyrinėtojas K. Būga: „Visi lietuviai, nežiūrint į tai, kad ir mėgsta jie iš vienas kito kalbos pasijuokti, vienas kitą išsipravardžiuoti leišio, gudo, guogo, kapso, dartininko, ciekso ir kitais vardais, jaučia save esant vienos tautos vaikais. Kiekvienas lietuvis, kuriam šiokiuo ar tokiuo reikalu tenka susidurti su toliau gyvenančiais savo tautos broliais, girdi juos kalbant maža-daug tokia pat kalba, kaip ir jo. Visus lietuvius, tiek augštaičius, tiek žemaičius, viena tauta daro kalba“¹⁰. Tad kalba telkia ir vienija įvairių tarmių ir socialinių grupių atstovus, lengvina tarpusavio bendravimą ir žmonių migraciją etnokalbinės bendruomenės rėmuose. Šia prasme kalba yra svarbus tautos formavimosi ir egzistavimo veiksnys, kuriuo kokia nors socialinė bendruomenė lydoma į tautą ir kuriama tautinė individualybė. Ši tapatinamoji-vienijamoji kalbos funkcija reiškiasi kalbos bendrumu, kuriuo numatoma viena, bendra kalba kurios nors konkrečios tautos visiems gyventojams. Kalbos bendrumas garantuoja vidinį etninės bendruomenės ryšį bei susitelkimą, kuria jos narių etninę tapatybę. Kalbos, kaip tautos formavimosi ir egzistencijos veiksnio, reikšmė didėja randantis ir stiprėjant tautinei sąmonei, kuri savo ruožtu stiprina tautos kalbinį bendrumą¹¹.

¹⁰ Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958. T. 1. P. 403.

¹¹ Агаев А. Г. Функция языка как этнического признака // Язык и общество. М., 1968. С. 128; Druviete I. Valoda un etnoss. Rīga, 1990. 3. lpp. t.t.

Kita kalbos funkcija yra tautinio atribojimo funkcija. Per visą istoriją lietuvius nuo jų kaimynų — latvių, rusų, baltarusių, lenkų ir vokiečių — skyrė jiems nesuprantama lietuvių kalba. Kaimynų kalbos, nesuprantamos lietuviams, neleido pastariesiems išeiti iš etnografinės teritorijos, juos telkė.

Vadinasi, kalbos atliekama tautinės individualybės funkcija turi vidinę ir išorinę pusę. Vidujai ji reiškiasi kaip tapatinamoji-vienijamoji jėga, laukujai — kaip atribojamoji ypatybė.

Kalbos tautinės individualybės funkcija yra glaudžiai susijusi su kalbos etninio bruožo, pagrindinio tautybės požymio funkcija, tačiau su ja nesutampa. Etninė, arba tautinio priklausymo, funkcija, kaip minėta, reiškiasi tautine-kultūrine kalbos specifika, ir ją atlieka ne kalbos bendrumas, bet pati kalba. Bendroji tautos kalba per metų metus gali plėstis arba siaurėti. Žinoma daugybė atvejų, kai vienos kalbos arealas plečiasi, kitos — traukiasi. Tauta dažniausiai yra kelių ar netgi visos grupės kaimyninių genčių integracijos produktas. Pavyzdžiui, lietuvių tauta susidarė iš lietuvių, kuršių, žiemgalių, sėlių, jotvingių ir skalvių genčių. Integracijos procese vienos kurios genties — dažniausiai didelės, kultūriškai stiprios, vienijančios — kalba išsiskiria ir, plisdama kartu su politine ir kultūrine įtaka, asimiliuoja kitos kilmės žmones. Lietuvių tautos formavimosi procese tokį vaidmenį atliko *Lituania propria* ir jos kalba. Integruojamų genčių kalbos tampa vietinės, jų arealas traukiasi ir galiausiai jos visai išnyksta.

Tad kalbos bendrumas yra kintamas, jo funkcija grynai sociologinė, o kalbos etninio priklausymo funkcija pastovi. Kad bendroji tautos kalba ir kalba kaip etninio priklausymo reiškėja yra skirtingi dalykai, matyti ir iš tų atvejų, tiesa, gana retų, kur vartojamoji kalba ir kalba — etnoso reiškėja nesutampa. Antai škotai ir beveik visa airių tauta vartoja anglų kalbą, kuri jiems yra gimtoji, bet dėl to jie savęs nelaiko anglais, ir, pavyzdžiui, škotas pavadintas anglu įsižeidžia. Savo etnosą, savo tautybę škotai ir airiai mato gaelų kalboje, nors ji ir mirusi. Vadinasi, etninio bruožo, pagrindinio tautybės požymio funkciją atlieka pati kalba — vienintelė, tautos sukurtoji, su motinos pienu gautoji, tautos kūnas ir kraujas esančioji, jos dvasią reiškiančioji. Ryškiausiai žmones pagal tautinį priklausymą skiria kalba, iš visų tautos sąvokos požymių labiausiai su etnosu susijusi, netgi su juo susiliejęsi. Kalbos bendrumas vienija ir telkia visus vieną kalbą vartojančius bendruomenės narius, lemia etninę tapatybę, o pati kalba individualizuoja savo etnosą, formuoja tautinę asmenybę ir kuria emocinius ryšius tarp visų visuomenės narių.

Kad tautos kalbos bendrumo nederą tapatinti su tautybe, matyti ir iš to, kad yra tautų, kurios vienos kalbos neturi, pavyzdžiui, šveicarai arba baškirai. Antra vertus, yra kalbų, kurios aptarnauja kelias tautas, pavyzdžiui, vokiečiai ir austrai, anglai, amerikiečiai, kanadiečiai ir australiečiai. Kalbos bendrumą laikant etniniu požymiu, nemaža tautų liktų be tautybės. Bet tai išimtys, o pasaulio gyventojų daugumai gimtoji kalba yra nacionalinė kalba ir sutampa su tautybe.

4. Kalba ir nacija

Nacijai formuojantis, kalbos, kaip etninio požymio, reikšmė kyla. Tai susiję su nacijos specifika bei jos vaidmeniu.

Tautos ir nacijos skirtumą sudaro, matyt, ne tik kultūringumo laipsnis: girdi, nacija yra tauta, savo universaliai vertinga kultūrine kūryba tapusi pasaulio tautų šeimos nariu. Apskritai galėjimas sukurti valstybę, ją plėtoti ir stiprinti, gebėjimas įnešti savo indėlį į visos žmonijos kultūrą yra svarbiausias nacijos išsiskyrimo arba bent to išsiskyrimo pagrindų sudarymo bruožas.

Mokslinėje ir politinėje literatūroje nacijos terminas vartojamas dviem reikšmėm. Vakarų Europos šalių literatūroje, ypač anglosaksų, vyrauja požiūris, kad nacija — tai valstybės piliečių visuma, vadinasi, tai tauta, pasiekusi ypač aukštą kultūros ir politinės organizacijos laipsnį, turintį bendrą kalbą ir kultūrą, bet jungiama valstybinės organizacijos. Centrinės ir Rytų Europos šalių literatūroje paplitusi nuomonė, kad nacija — žmonių bendrija, sudaryta bendros kultūros, aukštesnės negu liaudies kultūra (folkloras), sukūrusi savo literatūrą ir meną (simbolinę kultūrą), be to, siejama istorijos tradicijų ir bendros kilmės. Dažniausiai nacija skiriama remiantis kalba, bendra gyvenama teritorija, ūkine sankloda, nacionaliniu charakteriu (psichine sankloda), atskira kultūra, kurtais politiniais institutais ir religija¹².

Nacijos specifiką sudaro tai, kad: a) nacija — pastoviausia žmonių bendrijos forma, neretai trunkanti tūkstantmečius; b) ji duoda pastovų kultūrinį palikimą; c) formuoja stiprų individo ir bendrijos identifikacijos jausmą; priklausymas nacijai, kuri duoda individui kalbą, gimtąją žemę, vietą istorijoje ir generacijų vartinėje, yra individo apsisprendimo pagrindas; d) kuria labai stiprų bendrijos narių solidarumo jausmą ir antagonizmą svetimųjų atžvilgiu. Dėl šių savo bruožų nacijos tampa galingų visuomeninių judėjimų ir kraštutinių ideologijų šaltiniu.

Vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių nacijos specifiką ir jos reikšmę, yra kalba, kuri tampa nacionalinė.

Kaip minėta, nacijai formuojantis, kalbos, kaip etninio bruožo vaidmuo didėja — kalba tampa literatūrinė, sunorminta, standartinė ir visai nacijai bendra, o tai jau yra nacionalinės kalbos požymiai. Literatūrinės kalbos atsiradimas rodo, kad kalba pasiekė „ypatingą aukščiausią kultūrinę-socialinę formą“¹³. Be literatūrinės formos nacionalinė kalba neįsivaizduojama. Šalia rašomosios formuojasi sunorminta standartinė šnekamoji kalba, kartu su švietimo plitimu apimanti vis didesnes gyventojų mases — visų šalies regionų ir socialinių grupių žmones. Sunorminta standartinė rašomoji (literatūrinė) ir sunorminta standartinė šnekamoji kalba pasidaro visos tautos nuosavybe — tampa bendrinė tikrąja šio žodžio prasme.

Sunorminta, taisyklinga, graži bendrinė kalba duoda taisyklingumo, kalbos kultūros etaloną, kuris leidžia atitinkamai vertinti savo ir kitų vartojamą kalbos variantą, kitaip sakant, suvokti ir įsisąmoninti normos egzistavimą. Kalbos norma įeina į kasdieninę kalbos vartoseną. Dialektais susiskaidžiusioje visuomenėje ben-

¹² Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии. М., 1969. С. 176–179.

¹³ Toporovas V. Ne dovana, bet teisė! // Mintys apie gimtąją kalbą. V., 1989. P. 29.

drinė kalba yra bendratautinės komunikacijos priemonė. Šalia jos, žinoma, vartojama ir gimtoji tarmė. Kalba, kaip bendrinė, standartinė sistema, asocijuojasi su visuomenės integralumu.

Etninę funkciją, kaip minėta, atlieka ne kiekviena kalba. Visuomenė gali vartoti įvairias kalbos atmainas, vieną ar kelias kalbas, bet etninę funkciją atlieka toks sociologinis kalbos tipas, kokia yra nacionalinė kalba. Kalbos atmainos — literatūrinė kalba, bendrinė standartinė rašomoji ir bendrinė standartinė šnekamoji kalba — yra socialinio-funkcinio kalbos skaidymosi išraiška, o nacionalinė kalba, kuri be literatūrinės kalbos ir bendrinės-standartinės kalbos neįmanoma, yra etninė-funkcinė kalbų tipizacija. Tas faktas, kad tauta sukūrė literatūrinę ir bendrinę standartinę kalbą — rašomąją ir šnekamąją — rodo, kad tauta yra pasiekusi aukščiausią socialinės organizacijos laipsnį, turi realią nacionalinės valstybės sudarymo galimybę ir savo universaliai vertinga kultūrine kūryba prilygsta kitoms pasaulio tautoms¹⁴, žodžiu, kad tauta yra tapusi nacija. Bendrinės standartinės kalbos (koinė) reikmę lemia nacionalinis kultūros pobūdis, auganti krašto ekonominė integracija ir politinė visuomenės centralizacija.

Nacionalinė kalba, kaip minėta, yra nacionalinės kultūros elementas, o kartu ir jos apraiška. Augdami ir brėsdami savo kultūroje, žmonės prisiriša prie jos ypatybių, suaugusiųjų sąmonė nuspalvinama malonių nostalginių sentimentų, ir kultūra įgyja simbolinę vertę. Panašiai atsitinka ir kalbai. Su motinos pienu gauta, nuo mažens šeimoje ir mokykloje vartota, su emociniais išgyvenimais susijusi — tai gimtųjų namų kalba, tai tėvų kalba, tai kalba, kuria žmogus mąsto ir kuria. Žmogus išgyvena jausmą, kad tokia kalba yra gimtoji. Gimtosios kalbos jausmą turi kiekviena tauta. Stipriausias jis būna tų tautų, kurios turi išplėtotą savo esmės, savybių ir vaidmens supratimą, taigi ir išplėtotą tautinę savimonę. Gimtosios kalbos jausmas pagilėja ypač tada, kai kalba tampa mokslo kalba, kai ja kuriami meno kūriniai, reiškiantys tautos būdą, mentalitetą, tautinius jausmus, nuotaikas ir supersticijas. Tautos godos ir lūkesčiai, menininkų išreikšti konkrečia menine forma, žadina tautinius jausmus, veikia žmonių psichologiją. Kartu su meno ir mokslo kūriniais, sukurtais tautine kalba, nacionaliniu pasididžiavimu pasidaro ir pati kalba. Tokiu būdu kalba, ypač sunorminta, sukultūrinta, virtusi literatūrine ir bendrine-standartine, tampa tautos simboliu. Gimtosios kalbos jausmas palaipsniui perauga į kalbos meilės ir pasididžiavimo jausmą — žmogus tampa ne tik savo tėvynės, bet ir savo kalbos patriotu. Kalbinis patriotizmas — kaip ir nacionalizmas — randasi ir stiprėja tais atvejais, kai visuomenėje viena šalia kitos egzistuoja tautiškai ir kalbiškai skirtingos bendruomenės, kurių viena dominuoja kuriuo nors atžvilgiu — politiniu, ekonominiu, demografiniu ar kultūriniu, ypač tada, kai pajuntama, kad dominuojančioji bendruomenė nori kitai bendruomenei primesti savo kultūrą ir kalbą. Dėl to, kad kalba yra neskaidoma vienybė, glaudžiai susijusi su etnosu ir jį reiškia, į kalbą žiūrima su nepaprasta pagarba ir pasididžiavimu, ji laikoma viena iš tų nacionalinių vertybių, kurias reikia ginti, kai pavojus iškyla tautos

¹⁴ Каралюнас С. Этническая функция языка // Valstybinė kalba ir kalbos normalizacija (Pranešimų tezės). V., 1990. P. 8–9.

egzistencijai. Gindama kalbą, tauta kartu gina ir savo tautybę, savo egzistenciją. Kalbos netekimas laikomas pirmąja tautybės netekimo pakopa. „Kai kalba nutyla, nutrūksta žmonijos arfos styga“, — sako Vydūnas.

5. Bilingvizmas ir jo tipologija

Mokslinėje literatūroje bilingvizmo reiškinyje suprantamas labai įvairiai. Skiriamos įvairios bilingvizmo formos ir rūšys, jos apibrėžiamos ir nustatomos pagal ekstralingvistinius požymius — psichologinius, socialinius, politinius ir kt., taip pat priklausomai nuo bilingvizmo atsiradimo būdo, kalbų mokėjimo laipsnio, jų vartojimo — pasyvaus, aktyvaus, šnekamojo ar rašomojo ir pan.: individualinis—masinis, natūralinis—kultūrinis, tiesioginis—distancinis, aktyvinis—pasyvinis, konjunktinis—disjunktinis (priklausomai nuo to, ar vartojamos kalbos yra giminingos ar negiminingos) ir kt. Tokios ir panašios bilingvizmo klasifikacijos yra dirbtinės, susmulkintos, neatsižvelgia į realias bilingvizmo situacijas bei jų socialines ir psichologines funkcijas, todėl neturi didesnės praktinės ir teorinės reikšmės. Visi blogumai kyla iš to, kad bilingvizmo reiškinyje suprantamas per plačiai. „Žodis „bilingvizmas“ yra populiarus terminas, kuriuo vadinami tokie skirtingi reiškiniai, kad jis iš tikrųjų tapo bereikšmis“, — rašo amerikiečių lingvistas E. Haugen¹⁵.

Buvusios Tarybų Sąjungos socialinėje lingvistikoje bilingvizmas suprantamas taip pat labai plačiai. Bilingvizmu, galima sakyti, laikomas bet koks sąlytis su antra kalba, o bilingviu asmeniu — žmogus, sugebantis antrąja kalba pasakyti keletą frazių ar netgi kalbėti antrąja kalba nemokantis, tik ją suprantantis. Tokį bilingvizmo sąvokos išplėtimą, matyt, lemia politiniai-ideologiniai sumetimai — noras, kad kuo didesnės buvusios Tarybų Sąjungos kitataučių gyventojų masės būtų bilingvės, kitaip sakant, mokėtų rusų kalbą ir kad tuo pamatu būtų galima planuoti ir naudinga linkme krypti demografinius procesus. Bilingvizmo postulato, o drauge ir tam tikrų politinių-ideologinių tikslų nacionalinių-kalbinių santykių srityje, kaip minėta, neatsisakyta nė pertvarkos laikotarpiu, kai kardinalios reformos iš esmės keičia sovietinę sistemą. Nacionalinių-kalbinių santykių pertvarkos kaip ir nebūtų, jeigu tų reikalų tvarkymo nesiimtų pačios sąjunginės respublikos.

Bilingvizmas ir antrosios kalbos vartojimas, tuo labiau mokėjimas, anaipol nėra tas pats. Mat pakaitinis keleto asmenų, socialinės grupės ar visuomenės dviejų (ar kelių) kalbų vartojimas yra įvairių aspektų. Žiūrint, ko antrosios kalbos vartojimu siekiama. Bilingvizmo apibrėžimas kaip pakaitinio, alternatyvinio dviejų kalbų vartojimo praktikos (atitinkamai polilingvizmo — kaip kelių kalbų vartojimo praktikos) galėtų būti ir patenkinamas, turint galvoje, kad žmogui, socialinei grupei ar visuomenei būtina mokėti ir vartoti dvi kalbas: darbas, bendravimas su kitais žmonėmis, taigi pats gyvenimas verčia kasdien, be savo gimtosios, vartoti dar kitą

¹⁵ Haugen E. On the Meaning of Bilingual Competence // Studies in General and Oriental Linguistics presented to Shirô Hattori on the Occasion of His Sixtieth Birthday. Tokyo, 1970. P. 221.

kalbą; antros kalbos nemokėdamas žmogus negali integruotis į bendruomenę, negali užsidirbti pragyvenimui, taigi negali gyventi. Žodžiu, dviejų (ar daugiau) kalbų mokėjimą ir vartojimą (kitaip sakant, bilingvizmo praktiką) lemia socialiniai veiksniai, kasdieninės komunikacijos reikmės¹⁶.

Antrosios kalbos gali būti mokomasi bei ji vartojama ir kitais, ne vien ekonominiiais, sumetimais, pavyzdžiui, dėl kultūrinių ir intelektualių reikmių. Tuo tikslu užsienio kalbų yra mokoma mokyklose. Nemaža dalis modernių visuomenių narių, paprastai inteligentija, šalia gimtosios, vartoja taip pat užsienio kalbas (anglų, vokiečių, prancūzų ir kt.) skaityti literatūrą, žiūrėti teleprogramas, klausytis radijo laidų, bendrauti su užsieniečiais ar dėl pramogos tarpusavy. Bet tokių dvikalbių asmenų niekas bilingviais nevadina. Tai biglotai ir atitinkamai poliglotai. Dviejų kalbų vartojimo praktika kultūriniais ir intelektualiniais tikslais yra biglotizmas (atitinkamai kelių kalbų — poliglotizmas).

Visuomenėje gali funkcionuoti dvi kalbos ir būti pasidalijusios vartojimo sferomis. Pavyzdžiui, viena kalba gali būti vartojama švietimo sistemoje ar administracijoje, kita — šeimoje, gentainių, draugų ar šiaip artimų žmonių rate. Tarpusavio bendravimui visuomenė gali turėti vieną kalbą, o rašto reikalams — visai kitą. Toks vartojimo sferomis pasidalijusių kalbų sambūvis yra diglosijos reiškinys. Biglotizmo ir diglosijos situacijose funkcionuojančios kalbos, nors ir tų pačių asmenų vartojamos, yra viena nuo antros atskirtos, sąlytis tarp jų minimalus, taigi ir interferencija minimali, nes viena kitos neveikia, jos funkcionuoja lygiagrečiai, viena šalia antros ir viena nuo antros nepriklausomai.

Palyginus diglosiją ir bilingvizmą, ryškėja dar vienas pastarojo bruožas: bilingvizmo atveju abi kalbos vartojamos tų pačių asmenų tose pačiose komunikacinėse situacijose. Tad būdingas bilingvių asmenų kalbinės elgsenos bruožas yra kodų kaitaliojimas (code swithsing) — nuolatinis ėjimas nuo vienos kalbos prie kitos. Psichologiškai tai reiškia, kad asmens sąmonėje viena šalia antros gyvuoja dvi kalbinės sistemos, kurių aktyvizuojama čia viena, čia kita. Kalbų „sugyvenimo“ skirtingų žmonių sąmonėje būdas, kaip atrodo, gali būti skirtingas.

Mintį apie galimus du kalbų sambūvio asmens sąmonėje būdus dar 1925 m. iškėlė rusų mokslininkas Levas Ščerba¹⁷. Svarbiausias jo psicholingvistines mintis vėlesni tyrinėtojai priėmė ir išplėtojo, kai kurias ir eksperimentiškai patvirtino. Nors dviejų kalbinių sistemų koegzistavimo asmens sąmonėje pobūdis ir esmė — kaip ir daugelis kitų psicholingvistikos dalykų — toli gražu neištirta, bet, dviem kalbų sambūvio asmens sąmonėje būdais remiantis, dabar kalbos psichologijoje skiriami du pagrindiniai bilingvizmo tipai — grynasis, arba koordinuotasis, bilingvizmas ir mišrusis, arba subordinuotasis, bilingvizmas. Nurodomi taip pat tarpiniai, pereinamieji jo tipai.

¹⁶ Karaliūnas S. Dvikalbystė // Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1985. T. 1. P. 480.

¹⁷ Ščerba L. Sur la notion de mélange des langues // Яфетический сборник. Ленинград, 1925. Т. 4. С. 1—19; Щерба Л. В. О понятии смешения языков // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. С. 60—74.

Grynojo, arba koordinuotojo, bilingvizmo atveju dvi kalbos individo sąmonėje egzistuoja savarankiškai ir sudaro atskiras asociacijų sistemas, kurios tarp savęs neturi kontakto. Individas gana sklandžiai kalba abiem kalbom. Toks bilingvis gali paaiškinti, ką reiškia frazė ar žodis, bet jų vertimas į kitą kalbą jam visada sukelia nemažą sunkumą. Bilingvis vienos kalbos žodžių nelygina su kitos kalbos žodžiais, todėl jam visada sunku rasti vienos kalbos žodžio atitikmenį kitoje kalboje. Kiekvienas žodis — tiek vienos, tiek antros kalbos — turi atskirą reikšmę. Apskritai kiekvienas raiškos segmentas — signantas — tiesiogiai atitinka kokią nors reikšminio turinio atkarpą — signatą. Schemiškai šitai galima taip pavaizduoti:

signantas x $\longleftrightarrow$ signantas A

signantas x' $\longleftrightarrow$ signantas B.

Vienos kalbos signantas A yra pastoviai asocijuojamas su signatu x, ir antrosios kalbos signantas B yra tiesiogiai saistomas su signatu x', bet tarp dviejų kalbų A ir B signantų čia nėra jokio kontakto¹⁸.

Grynasis bilingvizmas atsiranda tada, kai antriosios (svetimos) kalbos mokomasi visai skirtingomis aplinkybėmis negu gimtosios kalbos ir visiškai nedalyvaujant gimtajai kalbai. Taip mokytis svetimą kalbą galima, pavyzdžiui, esant visai kitai sociokultūrinei aplinkai arba mokykloje, kur dėstomoji kalba yra užsienio. Grynasis bilingvizmas susiformuoja ir tada, kai, pavyzdžiui, namuose su vaiku vienas iš tėvų šneką viena kalba, o antras — kita kalba. Prieš revoliuciją Rusijoje tokiu būdu užsienio kalbos buvo išmokstama iš gubernančių, su kuriomis tegalėjo kalbėtis tik svetima kalba, nes gera guvernante buvo laikoma ta, kuri gimtosios vaikų kalbos nė žodžio nemokėjo.

Mokantis kalbų skirtingomis aplinkybėmis, tuo labiau skirtingomis sociokultūrinėmis sąlygomis, asociacija tarp tokio žodinio simbolio kaip, sakykim, lietuvių *bažnyčia* ir atitinkamo tikrovės fakto buvo nustatyta ir įtvirtinta visai kitokiame kontekste, negu tas, kur susidarė rusų *церковь* arba anglų *church* ir atitinkamo tikrovės elemento asociacija.

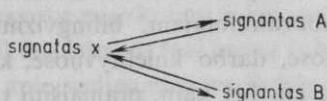
Mišriojo, arba subordinuotojo, bilingvizmo atveju, kaip manoma, dvi kalbos asmens sąmonėje sudaro vieną asociacijų sistemą. Mišriojo bilingvizmo atstovui ekvivalentiniai dviejų kalbų žodžiai, pavyzdžiui, lietuvių *stalas* ir anglų *table*, matyt, turi bendrą reikšmę. Mišriojo bilingvizmo atveju reikšmių (signatų) sistema, atrodo, yra ta pati, bet ji reiškiamą dviem būdais — vienos kalbos signantais (s-t-a-l-a-s) ir antros kalbos signantais (t-e-i-b-l). Tada ne visai tikslu sakyti, kad žmogus moka dvi kalbas: iš tikrųjų bilingvis, matyt, moka vieną kalbą, turinčią du raiškos būdus, kurių vartojamas čia vienas, čia antras. Kadangi toks kalbų sambūvio asmens sąmonėje būdas, be to, sudaro palankią dirvą kalbų tarpusavio įtakai, jų maišymuisi, todėl tokią kalbą L. Ščerba pavadino mišria kalba su dviem terminalais (*langue mixte à deux termes*)¹⁹. Tokios kalbos vartotojų pavyzdys, L. Ščerbos nuomone, yra

¹⁸ Weinreich U. *Languages in Contact. Findings and Problems*. 6th Ed. Hague; Paris, 1968. P. 9—12.

¹⁹ Ščerba L. V. *Sur la notion de mélange des langues*. P. 1—19.

bilingviai sorbai, kurių sąmonėje sorbų ir vokiečių kalbos sudarančios vienvėsu su dviem raiškom. Bet vėlesni tyrinėtojai to nepatvirtino. Bilingvių sorbų tarmę tyrė S. Michalkas ir H. Protze (1974) abejoja, ar iš viso, esant kalbiniams kontaktams, natūraliai gali atsirasti tokia neekonomiška bendravimo priemonė, ir *langue mixte à deux termes* jie laiko mąstymo abstrakcija, kurios niekas netyrė ir nepatvirtino²⁰.

Mišriojo, arba subordinuotojo, bilingvizmo modelis schemiškai taip atrodytų:

Bet gali būti ir taip, kad antrosios kalbos žodžių referentai yra ne realūs daiktai, bet pirmosios (gimtosios) kalbos žodžiai. Antai signanto [teibl] signatas besimokančiam anglų kalbos gali būti ne tikrovės daiktas (referentas), bet lietuvių kalbos žodis *stālas* „baldas, ant kurio valgoma, rašoma ir pan.“:

Taigi čia pastovus asociatyvinis ryšys yra tik tarp signato (reikšmės) ir pirminės kalbos signanto A, kitaip sakant, konceptas (reikšmė) yra produkuojamas pirmąją (gimtąją) kalba. Tuo tarpu antrinės kalbos signantas B su signatu yra siejamas ne tiesiogiai, bet per pirminės kalbos signantą A, kuris tokiu būdu yra signato ir signanto B tarpininkas.

Mišriojo, arba subordinuotojo, bilingvizmo atveju kalbantiems pasidaro galima vienos kalbos žodžius lyginti su kitos kalbos žodžiais, semantiškai juos artinti ir nustatyti jų atitikmenis. Vienos kalbos žodis tokiu atveju įgyja atitikmenį kitoje kalboje, todėl ir vertimas iš vienos kalbos į antrą nesudaro kalbantiesiems jokių sunkumų.

Skirtingos bilingvizmo rūšys apskritai pareina nuo antrosios kalbos išmokimo aplinkybių. Jei antroji kalba buvo išmokta visai skirtingomis sociokultūrinėmis sąlygomis, turime grynąjį, arba koordinuotąjį, bilingvizmo tipą.

Su psichologiniu bilingvizmo skaidymusi į du pagrindinius tipus iš dalies koreliuojasi dėl kalbų vartojimo atsirandančios jo rūšys. Gana dažna bilingvizmo praktika yra ta, kad vienomis temomis (pavyzdžiui, apie orą, pirkinius) kalbama viena kalba, kitomis temomis (pavyzdžiui, apie politikos įvykius) — kita. Arba su vienais pašnekovais yra įprasta kalbėti viena kalba, o su kitais — kita. Vadinas, kiekviena kalba turi savo vartojimo sferas. Toks kalbų vartojimas yra specializuotas ir būdingas grynajam bilingvizmui. Bet praktiškai labai dažnai iškyla reikalas nuo vienos

²⁰ Michalk S., Protze H. Studien zur sprachlichen Interferenz. II: Deutsch-sorbische Dialekttexte aus Radibor, Kreis Bautzen. Berlin, 1974.

kalbos staiga pereiti prie kitos, ir minėtas kalbų pasidalijimas sferomis sugriūva. Tai nespecializuotas bilingvio kalbų vartojimas.

Tad remiantis specializuotu ir nespecializuotu kalbų vartojimu, taip pat skiriami du pagrindiniai bilingvizmo tipai. S. Ervinas ir C. Osgoodas, suprasdami psicholingvistiškai, juos vadina koordinuotuoju ir subordinuotuoju²¹, o U. Weinreichas — organiniu ir neorganiniu bilingvizmu²².

Vadinasi, grynasis, arba koordinuotasis, bilingvizmas pasižymi specializuotu, tvarkingu kalbų vartojimu, o nespecializuotas, netvarkingas kalbų vartojimas būdingas mišriajam, arba subordinuotajam, bilingvizmui. Pastarasis bilingvizmo tipas paplitęs mišrioje šeimoje, darbo kolektyvuose, kur kartu dirba įvairiaučiai ir įvairiakalbiai žmonės, kur bet kaip, pramaišiu tuo pačiu metu toje pačioje situacijoje vartojamos dvi ar kelios kalbos. Staigus perėjimas nuo vienos kalbos prie kitos psichologiškai nėra lengvas, ir ši aplinkybė negali neatsiliepti vartojamoms kalboms — jos ima viena kitą veikti. Pramaišiu, netvarkingai vartodami kalbas, bilingviai pradeda jas maišyti — vienos kalbos taisyklės taikomos šnekant kita. Tokio tipo bilingvizmas — ypač jeigu jis masinis — yra didžiausias interferencijos šaltinis.

6. Bilingvizmo pasekmės

Visuomenei, jos vartojamoms kalboms, jų funkcionavimui ir raidai iš visų bilingvizmo formų ir tipų didžiausią reikšmę turi masinis bilingvizmas — toks bilingvizmas, kuris apima gyventojų mases ilgesniais ar trumpesniais istoriniais laikotarpiais. Tik šiai bilingvizmo rūšiai taikomas bilingvizmo terminas tikrąja šio žodžio prasme. Tai vienintelė sritis, kur reiškiasi kalbų kontaktai, atsiranda interferencija, ir visa tai lemia kalbos pakitimų laipsnį, kryptį ir greitumą. „Tūkstantmečių bėgyje bilingvizmas vaidino ir toliau tebevaidina ypatingą vaidmenį žmonių kalbos apskritai egzistencijoje ir konkrečių kalbų gyvenime. Neperdėdami galime sakyti, kad visos kalbos — kur ir kada jos buvo ar yra — visiškai ar iš dalies yra padarinys bilingvizmo, kuris daugeliu atvejų atsiranda dėl etninių kontaktų ir maišymosi“, — teigia rumunų lingvistas Iorgus Iordanas²³.

Vadinasi, viena iš lingvistinių aksiomų yra ta, kad, kur bepasireikštų vienos kalbos įtaka kitai, ji vyksta per bilingvius asmenis²⁴. Tad bilingviai — svetimos kalbos įtakos laidininkai. Bilingvizmas yra pats kalbų kontaktavimo procesas, todėl jis ir laikomas aktyviausia kalbų sąlyčio forma. Kadangi kalbų kontaktus realizuoja tas kalbas vartojantys žmonės, tai žmonių šneka (kalbėjimas) yra ta vieta, kur pirmiausiai ir betarpiškiausiai susiliečia kalbos. Kalbų kontaktavimas prasi-

²¹ Ervin S. M., Osgood C. E. *Second Language Learning and Bilingualism* // Osgood C. E., Sebeok T. A. (Editors). *Psycholinguistics. A Survey of Theory and Research Problems*. Bloomington, 1954. P. 136—146.

²² Weinreich U. *Languages in Contact*. P. 80—83.

²³ Iordan I. *Bilingvism în domeniul romanic* // *Studii și cercetări lingvistice*. 1973. T. 24. P. 129.

²⁴ Haugen E. *The Norwegian Language in America*. Philadelphia, 1953. Vol. 1. P. 4.

deda ir realizuojasi dvikalbių ir daugiakalbių asmenų šnekoje, bet to kontaktavimo rezultatai fiksuojami kalbos sistemoje, nes istoriškai šnekos faktas visada yra pirmesnis už kalbos faktą.

Kalbos viena kitai daro įtaką esant bet kokiai jų sąlyčio formai, tarp jų ir biglotizmui bei diglosijai. Mat visuomenės gyvenime ir kultūroje nuolat randasi naujų realiųjų ir idėjų, drauge iškyla reikalas turėti žodžių joms vadinti. Pasidaryti naują žodį savo kalbos dirvoje gal ir nėra labai sunku, bet daug sunkiau, kad tą naujądarą priimtų kalbančioji visuomenė, kad jis joje prigytų. Žymiai lengviau kartu su nauju gaunamu daiktu ar sąvoka pasiskolinti ir gatavą žodį, nors jis ir svetimas. Su mainų keliu gaunamais daiktais labai dažnai ateina ir juos žymintys svetimi žodžiai. Pirmiausia tai pasakytina apie vadinamuosius kultūros žodžius, t.y. kultūros objektus žyminčius žodžius. Tai — žodžiai klajokliai, kartu su kultūros daiktais ir sąvokomis einantys iš kalbos į kalbą. Tokiu atveju tiesioginių kalbų kontaktų gali ir nebūti. Kokio nors sąlyčio, pavyzdžiui, tarp lietuvių ir arabų kalbų niekada nėra buvę, bet mes puikiai vartojame jų žodžius — *kavà, cùkrus* ir kt.

Kontaktai tarp tolimų tautų ir kalbų vyksta per tautas ir kalbas tarpininkes. Seniausius kultūros žodžius (pavyzdžiui, *stiklas, šilkas, pipiras, krikštas* ir kt.) iš germanų ir kitų Viduržemio jūros baseino kultūros kalbų mes gavome slavų kalboms tarpininkaujant, o tai aišku, dėka asmenų, mokėjusių ir vartojusių lietuvių ir slavų kalbas.

Vadinasi, nors kalbų tarpusavio įtaka (daugiausia pasireiškianti skolintais žodžiais) galimà ir kalboms tiesiogiai nesusiliečiant, ši aplinkybė nėra negriauna minėtojo svarbiausio kalbų kontaktų teorijos teiginio, kad kalbų įtakos viena kitai laidininkai yra bilingviai asmenys.

Kalbų tarpusavio įtaka žymiai didesnė, kai kalbos tiesiogiai kontaktuoja, pavyzdžiui, esant biglotizmui ir diglosijai. Didžiausia toji įtaka, apimanti netgi labiau organizuotas kalbos struktūros sritis, esti bilingvizmo sąlygomis. Diglosinė situacija gyvavo Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, kur šalia kasdieninės komunikacijos reikmėms vartojamos lietuvių kalbos oficialioji senųjų Lietuvos aktų kalba buvo slavų. Tai buvo gryna rašto kalba, kuria niekas nekalbėjo ir kuriai trūko daugelio kasdien vartojamų žodžių. Todėl diglosijos sąlygomis į ją plūstelėjo srautas lietuviškų žodžių specifinėms Lietuvos gyvenimo realijoms žymėti, kaip antai: *diaklo, mezleva, doilida, dyrvan, degesy, apidemia, daržyna, nom, primen, biciul, bitnik* ir daugelis kitų. Senojoje slaviškoje Lietuvos kunigaikštystės aktų kalboje K. Jablonskis rado 218 pagrindinių lietuviškų žodžių, o su išvestiniais — apie 320²⁵. Tai rodo, kad, viena, toji slaviškoji kalba buvo negyva, vartota vien rašto reikalams; antra, lietuvių tautos kultūra buvo aukšta, prilygo kitoms senojoje Lietuvos valstybėje gyvavusioms etnokultūroms ir darė joms nemažą įtaką.

Kalbų tarpusavio įtaka, be skolinių, reiškiasi interferencija. Interferencijos reiškinys būdingas mišriajam, arba subordinuotajam, bilingvizmui.

Interferencijos terminą pasiūlė Prahos lingvistai, ir dabar jis visuotinai priimtas. Pats terminas yra atėjęs iš kitų, pirmiausia tikslųjų, mokslų. Interferencijos sąvoka

²⁵ Jablonskis K. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. K., 1941.

fizikoje ir psichologijoje reiškia dviejų procesų, judesių, dviejų energijos formų tarpusavio įtaką. Panašiai šis terminas vartojamas ir lingvistikoje, kur juo žymima dviejų kalbų tarpusavio įtaka. Fizikoje bei psichologijoje, taip pat lingvistikoje interferencija turi dvejopą prasmę: ja yra suprantamas tiek tarpusavio įtakos procesas, tiek to proceso rezultatas. Interferenciją — procesą gali turėti šnekos aktas, šnekėjimas, kalbos produkavimas, o interferencija — rezultatas pasireiškia tekste, pasakytame ar parašytame, t.y. pačioje kalbos produkcijoje, kalboje.

Pavadinę kalbos išmokimą *Aufbau* — „statymu“, jos degradavimąsi, sergant afazija, — *Abbau* — „ardymu“, bilingvio interferenciją galėtume pavadinti *Umbau* — „perstatymu“²⁶. Nukrypimai nuo kalbos normų, pasirodantys bilingvių šnekoje dėl jų daugiau negu vienos kalbos mokėjimo, laikomi interferencijos reiškiniu²⁷. Kitaip negu skoliniai, interferencija paliečia struktūriškai organizuotesnius kalbos lygmenis — fonologiją, morfologiją, atskiras žodyno sritis (giminystės terminų, spalvų, oro pavadinimų sistemas ir kt.). Tokiais atvejais nepakanka kalbėti apie skolinimąsi ar vien pridėjimą prie sistemos. Juk kalbos sistemos praturtėjimas ar nuskurdimas iš esmės yra senosios opozicijų sistemos reorganizavimas. O tai jau yra kalbos, kaip sistemos, reiškinys.

Dėstymo patogumui yra tikslinga skirti šnekos (*речь, speech*) interferenciją ir kalbinės sistemos, arba — trumpiau — kalbos interferenciją. Interferencija šnekoje, kaip yra vaizdingai išsireiškęs U. Weinreichas²⁸, yra tarsi srovės nešamas smėlis, o interferencija kalboje yra tarsi ežero dugne nusėdęs smėlis. Šnekoje ji nuolat pasirodo bilingvio pasakymuose, kaip jo antros kalbos mokėjimo rezultatas.

Bilingvio lūpose kontaktuojančios kalbos tarpusavio sąveikai, interferencijai ir maišymuisi pasiduoja nevienodai — viena kuri nukenčia labiausiai. Kuri — nusako dar praėjusiame amžiuje (1897) suformuluotas vokiečių lingvisto E. Windischo dėsnis: labiausiai paveikta, maišyta pasidaro ne antroji, naujai išmoktoji kalba, bet gimtoji kalba²⁹. Kodėl taip yra, priklauso nuo įvairių priežasčių — psichologinių, komunikacinių, socialinių ir kt. Prie kalbos vartotojo psichologinio nusistatymo, kalbant kita, svetima kalba, neterpti į ją savo gimtosios kalbos žodžių ir formų, taigi kalbėti kiek galima taisyklingsiau, prisideda komunikacijos netrikdymo reikmė: įterptų žodžių, formų ir posakių mano pašnekovas nesupranta paprasčiausiai dėl to, kad jis mano kalbos nemoka. Antroji, išmoktoji kalba dažnai atlieka daugiau socialinių funkcijų, kitaip sakant, yra funkcionalesnė kaip gimtoji kalbos vartotojų kalba, o neretai ir didesnę prestižą turinti ar bent jau vartotojai laiko ją tokią esant. Užsiminus kalbos prestižą, nereikia pamiršti, kad kalbos prestižas nėra matuojamas kvadratiniais kilometrais ir ta kalba kalbančių milijonais. Kalbos prestižas atspindi aukštą tautos kultūrą ir dvasinių galių lygį, elgsenos moralę, didelę toleranciją kitų žmonių ir kultūrų atžvilgiu, pagarbą jiems.

²⁶ Haugen E. The Ecology of Language. Stanford, Ca., 1972. P. 304.

²⁷ Weinreich U. Languages in Contact. P. 1.

²⁸ Ten pat. P. 11.

²⁹ Windisch E. Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter // Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig (philologisch-historische Klasse). Leipzig, 1897. Bd. 49. S. 101 und weiter.

Bilingvio gimtoji kalba, aišku, kiek veikia ir antrąją kalbą, bet daug mažesniu mastu kaip antroji — gimtąją. Taip yra pirmiausia todėl, kad pagrindinė antrosios kalbos vartotojų masė yra monolingvė ir nepakenčia jokių nukrypimų nuo savo kalbos normų. Išeidami iš antrąjai kalbai daromos įtakos, kai kurie tyrinėtojai (pavyzdžiui, V. Rozencveigas³⁰) linkę skirti dvejopą interferenciją — tiesioginę ir netiesioginę. Vartodamas antrąją kalbą, asmuo savo šnekoje remiasi pirmiausia gimtosios kalbos taisyklėmis. Tai tiesioginė interferencija. Netiesioginė interferencija pasireiškia tada, kai iš šnekos šalinamos tos antrosios kalbos taisyklės, kurios neturi analogijų gimtojoje kalboje. Reikia pasakyti, kad tokia dvejopa interferencija būdinga ne tik bilingvizmui, bet ir biglotizmui, sakysim, kalbų mokantis mokykloje. Tiesioginės ir netiesioginės interferencijos skirtumą normatyvinės gramatikos terminais galima apibūdinti tuo, kad pirmuoju atveju atsiranda klaidos, antruoju — nukrypimai nuo stilistikos normų. Kuris nors pasakymas, pavyzdžiui, gali būti tinkamai pasakytas morfologiškai, bet vis dėlto netaisyklingas: mat jis skurdus stilistiškai, neturi sinonimijos, nes iš kelių galimų raiškos būdų pasirenkamas tas, kuris turi atitikmenį gimtojoje kalboje.

Masinio mišriojo, arba subordinuotojo, bilingvizmo pasekmės dvejopo pobūdžio — vidinės ir išorinės. Bilingvis žmogus, kasdien pramaišiu vartodamas dvi (rečiau kelias) kalbas, jų skirtumo ilgainiui ima nebejausti, ir ši aplinkybė pirmiausia tiesiogiai atsiliepia gimtajai kalbai. Antrosios, išmoktinės kalbos tarimo, žodžių valdymo ir derinimo, sakinių sudarymo taisyklės bilingvis asmuo ima nejučiomis taikyti šnekėdamas gimtąją kalbą. Kaip to padariniai, viena, gimtosios kalbos mokėjimas, gebėjimas ją formuluoti ir reikšti mintis, taisyklingai ją vartoti, kitaip sakant, gimtosios kalbos kompetencija, silpnėja. Antra, dažnai pasitaikydami bilingvio šnekoje, nukrypimai nuo gimtosios kalbos normų tampa įprastiniai, prie jų priprantama, ima jų nepastebėti. Iš bilingvių šnekos interferencijos faktai pamažu patenka į monolingvių gimtosios kalbos atstovų šneką, monolingvės visuomenės yra priimami. Tokiu būdu interferenciniai, nauji reiškiniai įsitvirtina kalboje. Kalba darosi netaisyklinga, maišyta, iškreipta, jos kultūra smunka. Negana to, su gimtosios kalbos kompetencijos silpnėjimu kartu eina tautinės savimonės blėsimas. Žmogus atsiduria — ypač tai būdinga tautiniu atžvilgiu mišrioms šeimoms (kas šešta šeima buvusioje Tarybų Sąjungoje yra mišri) — tarp dviejų kalbų, dviejų kultūrų ir etnosų. Ir reikia tik nedidelio stumtelėjimo iš šalies, kad toks žmogus imtų save tapatinti su kita, dominuojančia kultūra ir etnosu.

Tauta ir kalba degraduoja.

Gimtosios kalbos kompetencijos silpnėjimas ir visuomenės kalbos kultūros smukimas sudaro vidines bilingvizmo pasekmes.

Viena išorinė bilingvizmo pasekmė ta, kad antroji — dažnai ji yra dominuojanti — kalba komunikacijos srityje užima gimtosios kalbos vietą. Gimtosios kalbos vartojimo sfera traukiasi, mažėja, kalba stumiamą iš viešojo gyvenimo — pradžioje iš kai kurių jo sričių, vėliau ir iš viso. Tai atsiliepia ir pačiai kalbai — naujų raiškos priemonių nebesiranda, terminija nebekuriama, kalba skursta. Kad kalba būtų

³⁰ Розенцвейг Б.Ю. Языковые контакты. Ленинград, 1972. С. 25–26.

grynakraujė, pajėgi ir turtinga, ji privalo turėti normalias funkcionavimo sąlygas, kadangi viena pagrindinių kalbos ypatybių yra jos nuolatinis regeneravimasis komunikacijos procese. Jeigu to nėra, kalba degraduoja.

Kalbos vartojimo sferų traukimas, mažėjimas, gimtosios kalbos kompetencijos silpnėjimas ir su juo einantis tautinės sąmonės blėsimas yra pirmutinės kalbos pakeitimo sąlygos.

Kad viena kalba gali išstumti kitą kalbą, užimti jos vietą, pastebėta seniai. Vokiečių lingvistas H. Paulis, vienas žymiausių kalbotyros teoretikų, mūsų amžiaus pradžioje rašė: „Ten, kur dvi tautos maišosi ir jungiasi, bilingvizmas yra įprastas reiškinys, kartu su juo prasideda ir kalbų tarpusavio sąveika. Jei, be to, kuri nors tauta kuo nors pralenkia kitą — gyventojų skaičiumi, politine ar ekonomine galia arba dvasiniu atžvilgiu — jos kalba imama vis plačiau vartoti kitos kalbos sąskaita; galų gale bilingvizmą vėl pakeičia vienos kalbos vartojimas. Priklausomai nuo nugalimosios kalbos rodomo pasipriešinimo šis procesas vyksta sparčiau ar lėčiau, o jos paliekami kalboje nugalėtojoje pėdsakai gali būti ryškesni ar ne tokie ryškūs“³¹. Aptariant tiesioginės ir netiesioginės interferencijos skirtumą, apie iš vartosenos stumiamos gimtosios kalbos daromą įtaką antrajai kalbai jau kalbėta. Mirštančios kalbos palikti kalboje nugalėtojoje pėdsakai lingvistikoje turi savo pavadinimą — tai substratas.

Antroji, naujoji kalba stumia gimtąją kalbą iš vartosenos ne iš karto, bet palaipsniui. Šis procesas neturi trikdyti visuomenės komunikacijos. Naujoji kalba užima senosios vietą pirmiausia atskirose vartojimo sferose, pavyzdžiui, administracijoje, kariuomenėje ar mokykloje. Gimtoji kalba ir toliau vartojama šeimoje ir bendraujant neformaliai. Tokį kai kurių vartojimo sferų užėmimą tyrinėtojai taip pat laiko vienos kalbos keitimu kita ir vadina jį daliniu³².

Laipsniškas visuomenės ėjimas prie kitos kalbos šeimose atsispindi tuo, kad seneliai kalba viena kalba, o jaunesnioji karta, dažniausiai vaikaičiai, vartoja jau kitą kalbą. Taigi gimtosios kalbos grupė sutampa su amžiaus grupe, o tai ir yra sinchroninis vienos kalbos pakeitimo kita pasireiškimas. Vidurinioji karta — tėvai — dažniausiai esti bilingviai ar polilingviai, jie namuose kalba dviem ar keliomis iš karto kalbomis³³.

Nereikia manyti, kad antroji, naujoji kalba, kaip tam tikra raiškos priemonių sistema ir komunikacijos priemonė, yra pranašesnė ir kad todėl ji nugali kitą kalbą. Nėra pranašių ar atsilikusių kalbų, didelių ar mažų — visos kalbos komunikacijos atžvilgiu yra vienodos, kiekviena kalba puikiai aptarnauja savo bendruomenę, savo tautą, kurios gimtoji kalba ji yra. „Varžoves kalba įveikia ne dėl kurių nors savo vidinių ypatybių, bet dėl to, kad jos vartotojai yra karingesni, fanatiškesni, kultūringesni, energingesni“, — taikliai pažymi prancūzų lingvistas A. Martinet³⁴.

³¹ Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. 7. Aufl. Tübingen, 1966. S. 391 (Pirmajame leidime 1880 m. skyriaus „Sprachmischung“ dar nebuvo).

³² Weinreich U. Op. cit. P. 107.

³³ Plačiau — Karaliūnas S. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika // Lietuvių kalba ir bilingvizmas: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1988. T. 28. P. 8—18.

³⁴ Мартинет А. Распространение языка и структурная лингвистика. С. 82.

7. Etniniai-demografiniai procesai.

Kalbų vartojimas ir jo pobūdis mūsų dienomis

Tad bilingvizmas, kaip matyti, yra tautos nelaimė, sunkia, nereikalinga našta gulanti ant jos pečių, ją skurdinanti, smukdanti jos kultūrą³⁵. Bilingvizmas, kaip sakyta, kyla iš to, kad dominuojanti tauta politiniu ir ekonominiu spaudimu pri-meta pajungtai tautai savo kalbą ir kultūrą. Tauta puikiausiai išsiverčia ir su viena kalba, dvi kalbos jai nereikalingos. Toks yra pasaulio tautų — su viena kita išim-timi — kasdienio gyvenimo būdas.

Kai visuomenę yra apėmęs masinis bilingvizmas, kai pagrindinės tautybės gyven-tojai tesudaro du trečdalius (Estijoje estų yra 61,5 %, rusų — 30,3 %) ar vos pusę (Latvijoje 1989 m. gyventojų surašymo duomenimis latvių yra 52 %, rusų 34,0 %) visų respublikos gyventojų, kai pastoviai daugėja mišrių šeimų, kur vaikų tauti-nio priklausymo jausmas yra išblėsęs, tauta stovi ant prarajos krašto — savo kal-bos pakeitimo ribos. Negalima, kad tokia tautos egzistencijai pavojinga situacija ir toliau būtų. Įstatymų dėl savųjų kalbų paskelbimo valstybinėmis priėmimas yra desperatiškos Pabaltijo valstybių parlamentų pastangos išsaugoti savo kalbą ir kul-tūrą, išlaikyti tautinę individualybę, kuri, kaip minėta, be kalbos negalima, kitaip sakant, pastangos apginti tautos egzistenciją. Tai ne autoizoliacija, tai autoafirma-cija.

Rusų kalba Lietuvoje buvo vartojama — iš dalies ir dabar tebevartojama — ne tik lietuviams bendrauti su kitų tautų žmonėmis, susirašinėti su centrinėmis įs-taigomis ir organizacijomis, taip pat su kitomis respublikomis. Rusų kalba šalia lietuvių buvo vartojama aptarnauti daugelį Lietuvos ūkinės, socialinės, visuomeni-nės bei politinės ir kultūrinės veiklos sričių. Iš kai kurių lietuvių kalba jau buvo iš-stumta — įsigalėjo rusų kalba. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie transporto ir ryšių sistemą, valstybines-administracines įstaigas, raštvedybą ir techninę dokumenta-ciją, oficialųjį susirašinėjimą ir kt.

Dėl didesnio rusų kalbos funkcinio krūvio ir jos vartotojų agresyvumo (pavyz-džiui, į valdžios įstaigą Lietuvoje su reikalu atėjusiam piliečiui būdavo pasakoma „Govorite po ruski“ — „Kalbėkite rusiškai!“), taip pat dėl mišriojo, arba subordi-nuotojo, bilingvizmo vyravimo ir plitimo lietuvių ir rusų kalbų sąveika intensyvė-jo, lietuvių kalbos vartojimas traukėsi, neigiama rusų kalbos įtaka lietuvių kalbai didėjo, nes bilingvių lūpose atsiradę interferencijos reiškiniai veržėsi ne tik į šneka-mąją, bet ir į rašomąją lietuvių kalbą. Tokioje svarbioje kultūros srityje kaip moks-las lietuvių kalba tik iš dalies tefunkcionavo — gamtos ir tikslųjų mokslų darbai buvo leidžiami ir straipsniai, monografijos rašomos rusų kalba. Nebesiplėtoja mokslinis lietuvių kalbos stilius, nebekuriama mokslo terminija.

Dėl to lietuvių kalbos kultūra smuko, o kartu menko ir visos visuomenės, ypač jaunimo, kultūra. Susirūpinimą jau kėlė ne tiek lietuvių kalbos kultūros reikalai

³⁵ Plačiau apie neigiamą socialinę, psichologinę ir kt. vadinamo nacionalinio—rusų bilingviz-mo įtaką žr. Хинт М. Проблема двуязычия: взгляд без розовых очков // Радуга. Тал-лин, 1987. № 6. С. 72—78; № 7. С. 46—51.

visuomenėje ar lietuvių kalbos padėtis mokykloje, — kas, žinoma, taip pat svarbu, — kiek tas faktas, kad pažeista daugelio asmenų pati gimtosios kalbos kompetencija, pats gebėjimas vartoti lietuvių kalbą, reikšti ja savo mintis³⁶.

Išėitis iš susidariusios katastrofiškos situacijos yra ne ėjimas į pragaištingą bilingvizmą, jo plėtojimą ir stiprinimą, bet gimtosios kalbos tausojimas, visuomenės rūpinimasis ja ir valstybės globa įstatymais numatytais priemonėmis. Visa tai neneigia rusų kalbos, jos didelės kultūrinės ir komunikacinės reikšmės. Anaipol. Pastebėta, kad po to, kai buvo priimtas įstatymas dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine, lietuviai noriau ir dažniau kalba rusiškai. Vadinasi, tarpnacionalinė įtampa slūgsta, dviejų etninių bendruomenių tarpusavio komunikacija gerėja. Todėl uždavinys yra ne plėtoti bilingvizmą, bet ugdyti gerą rusų kalbos mokėjimą, rūpintis Lietuvoje vartojamos rusų kalbos kultūra. Geras rusų kalbos mokėjimas, graži tartis ir aukšta rusų kalbos kultūra lietuviams yra reikalinga tiek bendrauti su rusų ir kitų Rusijos tautų žmonėmis, tiek susipažinti su turtinga rusų tautos kultūra. Pavyzdžiui, daug didesnį estetinį pasigėrėjimą jauti Dostojevskį ar Pasternaką skaitydamas originalo kalba. Tik tas rusų kalbos mokymas neturi būti priverstinis — žmogus turi turėti teisę pats nuspręsti, kurią užsienio kalbą pasirinkti ir mokytis. Kitaip yra rusų mokyklose, kurių Lietuvoje uždaryti niekas nesirengia. Čia rusų kalba yra ne tik mokomoji, bet ir dėstomoji. Ir apskritai kiek ir kaip rusų kalbos mokytis, kiek ir kokių rusiškų mokyklų išlaikyti, kiek ir kaip rusų kalbą vartoti viešajame gyvenime, yra pačios Lietuvos rusų bendruomenės dalykas, niekas į jos kultūrinius reikalus nesikiša ir neturi teisės kištis. Antra vertus, jeigu rusai ir kitų tautybių žmonės nori gyventi ir dirbti Lietuvoje, nori dalyvauti Lietuvos visuomeniniame ir ūkiniame gyvenime, be minimalaus lietuvių kalbos mokėjimo jiems sunku išsiversti.

Reikia pasakyti, kad nemaža dalis rusų ir kitų tautybių žmonių, pastoviai Lietuvoje gyvenančių ir dirbančių, moka ir vartoja lietuvių kalbą ir kad ta mokančiųjų ir vartojančiųjų dalis, apskritai paėmus, pamažu didėja. Aiškiai tai matyti iš paskutiniojo gyventojų surašymo rezultatų ir jų lyginimo su ankstesnių surašymų duomenimis. 1989 m. sąjunginio gyventojų surašymo metu pasisakė laisvai kalbą lietuvių kalba 33,4 proc. rusų (1979 m. pasisakė 35,2 proc.), 15,5 proc. lenkų (1979 m. — 11,1 proc.), 17,0 proc. baltarusių (1979 m. — 12,7 proc.), 16,8 proc. ukrainiečių (1979 m. — 15,2 proc.), 38,0 proc. žydų (1979 m. — 31,1 proc.), 14,2 proc. totorių (1979 m. — 13,5 proc.), 43,7 proc. latvių (1979 m. — 48,3 proc.), 45,2 proc. čigonų (1979 m. — 41,8 proc.), 35,7 proc. vokiečių (1979 m. — 23,2 proc.), 31,8 proc. estų (1979 m. — 22,2 proc.) ir 50,9 proc. karaimų (1979 m. — 31,8 proc.)³⁷. Ir tai suprantama. Darbo ir kasdienio bendravimo reikmės skatina pastoviai Lietuvoje gyvenančius ir dirbančius kitų tautų žmones mokytis lietuvių kalbos. Tai savaiminis procesas, kylantis iš darbo ir bendravimo reikmių. Triukšmauti dėl to, kad, girdi, rusai Lietuvoje verčiami mokytis lietuvių kalbos, jie persekiojami,

³⁶ Žr. Keinio S. straipsnį „Lietuvos valstybė, tauta ir kalba“ šiame tome. Plg. Karaliūnas S. Lietuvių kalba ir bilingvizmas // Vakarinės naujienos. 1988. Liepos 21.

³⁷ 1989 metų sąjunginio gyventojų surašymo rezultatai // Tiesa. 1990. Kovo 10.

rusų kalba diskriminuojama, nėra jokio pagrindo. Lietuvos respublikos vyriausybės nutarimu per nustatytą laiką (ligi 1995 m.) išmokti lietuvių kalbą įpareigoti tik vadovaujama darbą dirbantys kitataučiai.

Tas faktas, kad nemaža dalis kitų tautybių žmonių vartoja lietuvių kalbą, rodo, kad lietuvių kalba Lietuvoje yra įvairiataučių ir įvairiakalbių žmonių bendravimo, susižinojimo priemonė, kad ji atlieka regioninės kalbos vaidmenį. Tai yra atskira lietuvių kalbos funkcija šalia jos valstybinės kalbos, lietuvių tautos narių tarpusavio bendravimo ir etninės funkcijos.

Lietuvių kalbos vartojimas regioninio bendravimo priemone turi kaip prielaidą tai, kad kitų tautybių žmonės vartoja čia savo gimtąją, čia lietuvių kalbą. Kadangi esti situacijų, kur kitų tautybių žmonių gimtoji ir lietuvių kalba vartojamos pakaitom, galima kalbėti apie, sakysim, rusų—lietuvių, lenkų—lietuvių, baltarusių—lietuvių bilingvizmo, atskirais atvejais galbūt ir apie polilingvizmo, pavyzdžiui, žydų—rusų—lietuvių, apraiškas³⁸. Tipiški bilingviai yra rusai, senieji Lietuvos gyventojai³⁹.

Turint galvoje iš esmės skirtingus dviejų kalbų vartojimo būdus (diglosija, biglotizmas, bilingvizmas), būtina diferencijuotai žiūrėti ir į lietuvių bei rusų kalbų pakaitinį vartojimą. Aišku, kad čia esama taip pat diglosijos ir biglotizmo elementų, ne vien bilingvizmo. Tas, kad 1989 m. gyventojų surašymo metu 37,4 proc. lietuvių užsirašė laisvai kalbą rusų kalba, jokių būdu nerodo, jog toks procentas lietuvių yra bilingviai tikrąja šio žodžio prasme. Ta proga įdomu pažymėti, kad 1979 m. laisvai mokantys rusų kalbą lietuviai sudarė 52,2 proc. Toks gana žymus rusų kalbą laisvai mokančių skaičiaus kritimas per palyginti trumpą laiką (dešimt metų), matyt, aiškintinas tuo, kad gyventojai pastebėjo manipuliacijas su statistiniais duomenimis, siekiant nelabai švərių tikslų, ir ėmė kritiškiau žiūrėti į savo rusų kalbos mokėjimą.

Kalbų vartojimo ir etninių-demografinių procesų tendencijas Lietuvoje pastaruoju laikotarpiu kiek supaisyti leidžia gyventojų surašymų rezultatų lyginimas bei sociolingvistiniai duomenys. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Socialinės lingvistikos grupė 1987 m. pagal tam tikrą anketą apklausė 2071 asmenį iš įvairių Lietuvos socialinių grupių. Iš šių duomenų matyti, kad tautiniai ir kalbiniai santykiai Lietuvoje palyginti pastovūs, didesnio pasislinkimo į kurią nors vieną pusę, kas galėtų kelti susirūpinimą, nematyti.

Laikotarpiu tarp 1979 m. ir 1989 m. gyventojų surašymų — taigi per dešimt metų kiek pakito Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis. Lietuvių padaugėjo 212 tūkstančių žmonių, tačiau jų kiekis visų gyventojų mastu kiek sumažėjo. Tai susiję su tarprespublikine migracija ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautybių žmonių natūraliu prieaugiu. Rusų tautybės gyventojų padaugėjo 41 tūkstančiu, lenkų — 11 tūkstančių, baltarusių — 5,6 tūkstančio.

³⁸ Karaliūnas S., Vidugiris A. Bilingvizmo tipų Lietuvos TSR klausimu // Mūsų vardu kultūra. V., 1970. Šas. 19; Видугирис А., Каралюнас С. К вопросу о типах двуязычия в Литовской ССР // Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972. С. 156—160.

³⁹ Plačiau — Karaliūnas S. Respublikos lingvosocialinės situacijos charakteristika // Kalbų kontaktai Lietuvos TSR: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1984. T. 23. P. 22—24.

Pagrindinės tautybės gyventojai — lietuviai — sudaro 2 924 251, arba 79,6 proc., visų Lietuvos gyventojų (1979 m. jų buvo 80 proc.). Šio fakto reikšmė matyti palyginus su kaimyninių valstybių pagrindinės tautybės gyventojų skaičiais. Latvijoje latviai sudaro 52 proc. visų Latvijos gyventojų (1979 m. — 53,7 proc.), Estijoje estai — 61,5 proc. (1979 m. — 64,7 proc.), Baltarusijoje baltarusiai — 77,9 proc. (1979 m. — 79,4 proc.)⁴⁰. Kaip matyti, pagrindinės tautybės gyventojų po truputį mažėja.

1989 m. sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis, dabar Lietuvoje gyvena: rusų — 344 455, arba 9,4 proc. (1979 m. buvo 8,9 proc., 1970 m. — 8,6 proc., 1959 m. — 8,5 proc.); lenkų — 257 994, arba 7,0 proc. (1979 m. — 7,3 proc., 1970 m. — 7,7 proc., 1959 m. — 8,5 proc.); baltarusių — 63 169, arba 1,7 proc. (1979 m. — 1,7 proc., 1970 m. — 1,5 proc., 1959 m. — 1,1 proc.); ukrainiečių — 44 789, arba 1,2 proc. (1979 m. — 1,0 proc., 1970 m. — 0,8 proc., 1959 m. — 0,7 proc.). Sociolingvistinių anketų surinkti duomenys kiek skiriasi. Pagal juos 1987 m. lietuviai sudarė 82,29 proc. visų Lietuvos gyventojų, rusai — 9,14 proc. ir lenkai — 6,24 proc. (anketos „Kalbų vartojimas Lietuvoje“ klausimas Nr. 6).

Sociolingvistinių anketų duomenys atskleidžia taip pat tautybės ir gimtosios kalbos santykį. Yra žinoma, kad gimtoji kalba ir tautybė ne visada sutampa — mat gimtąją kalbą gali būti laikoma ir kitos tautybės kalba. Apklausos metu 82,25 proc. respondentų nurodė gimtąją kalbą esant lietuvių (kaip minėta, lietuvių dabar yra 79,6 proc.), 11,08 proc. respondentų — gimtąją kalbą rusų (Lietuvoje jų gyvena 9,4 proc.), 5,89 proc. respondentų — gimtąją kalbą lenkų (dabar jų yra 7,0 proc.) ir 0,78 respondentų — kurią nors kitą kalbą (anketos „Kalbų vartojimas Lietuvoje“ klausimas Nr. 124).

Gimtosios kalbos ir tautybės skirtumas, kaip atrodo, pirmiausia atsiranda tautiniu atžvilgiu mišrioje šeimoje. Sovietų Sąjungoje kas šešta šeima buvo mišri ir jų nuolat daugėjo. Pavyzdžiui, nuo 1970 m. ligi 1978 m. mišrių šeimų skaičius Lietuvoje padidėjo 3 proc. Jose gimę vaikai sudaro 13,9 proc. visų naujagimių⁴¹.

Pastebėta, kad kalbos ir atitinkamai tautybės parinkimas mišrioje šeimoje pirmiausia priklauso nuo motinos kalbos — kokia motinos kalba, tokia ir vaikų. Tai nustato ir tautybę. Kalbos parinkimas kiek priklauso ir nuo aplinkos: šeimos bendravimui pasirenkama ta kalba, kuri vartojama aplinkinių žmonių, mokykloje ir pan.⁴². Gimtosios kalbos ir tautybės nustatymo procesas mišrioje šeimoje iš tikrųjų yra daug sudėtingesnis ir sunkiai prognozuojamas.

1987 m. apklausinėjus gyventojus pagal sociolingvistinę anketą, pasirodė, kad iš 2071 asmens mišrių šeimų yra 7,0 proc.

Atsakydami į anketos klausimą „Kokia Jūsų sutuoktinio ir Jūsų vaikų tautybė?“, 3,5 proc. respondentų iš minėto skaičiaus pasisakė esą lietuviai ir nurodė, kad jų

⁴⁰ 1989 metų sąjunginio gyventojų surašymo rezultatai // Tiesa. 1990. Kovo 10.

⁴¹ Gaučas P. Dabartiniai etniniai procesai Lietuvoje // Mokslas ir gyvenimas. 1981. Nr. 3. P. 27—28.

⁴² Трифоновас Я. Языковые процессы в этнически смешанных семьях // Kalbų gyšiai ir sąveikos: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1989. P. 149—152.

sutuoktiniai yra rusai, lenkai ar kitos tautybės žmonės. Jų 95,8 proc. gimtoji kalba yra lietuvių — 34,7 proc. vyrų ir 59,7 proc. moterų (tik po 1,4 proc. nurodė, kad gimtoji kalba yra rusų arba lenkų). 75 proc. jų vaikų — 40,3 proc. mergaičių ir 31,9 proc. berniukų — yra lietuviai. Bet 6,9 proc. vaikų yra rusų tautybės, po 1,4 proc. lenkų ar kitos tautybės.

Iš tų, kur sutuoktiniai yra rusai, lenkai ar kitos tautybės žmonės, 2,6 proc. apklaustųjų pasisakė esą rusai. Jų 92,5 proc. — 52,8 proc. moterų ir 39,6 proc. vyrų — gimtoji kalba yra rusų, tik 1,9 — lietuvių (likusieji 5,7 proc. gimtosios kalbos nenurodė). Nors šie respondentai ir laiko save rusais, gimtąją kalbą — rusų, bet tik 30,2 proc. jų vaikų yra rusai (24,5 proc. berniukų ir 5,7 proc. mergaičių), 3,8 proc. — kitos tautybės. Likusieji 43,4 proc. jų vaikų yra lietuviai (34,0 proc. mergaičių ir 9,4 proc. berniukų).

Kaip matyti, gimtosios kalbos pasirinkimo ir tautinio identifikavimosi procesas mišrioje šeimoje gana sudėtingas. Gimtosios kalbos ir atitinkamai tautybės nustatymas tarp Lietuvos gyventojų, apskritai paėmus, palyginti pastovus — per dešimt metų beveik nepakito. Dauguma (96,1 proc.) Lietuvos žmonių 1989 m. gyventojų surašymo metu gimtąją kalbą nurodė savo tautybės kalbą. Antai gimtąją kalbą laiko savo tautybės kalbą 99,6 proc. lietuvių (1979 m. laikė 99,7 proc.), 95,6 proc. rusų (1979 m. — 97,7 proc.), 85,0 proc. lenkų (1979 m. — 88,3 proc.), 68,6 proc. latvių (1979 m. — 77,7 proc.), 72,7 proc. karaimų (1979 m. — 73,3 proc.)⁴³. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis, 96,9 proc. Lietuvos gyventojų gimtąją kalbą laikė savo tautybės kalbą ir tik 3,1 proc. — kitų Sovietų Sąjungos tautų kalbas⁴⁴.

* * *

Apibendrinant galima pasakyti, jog kalba skelbiama valstybine arba dėl to, kad ji neturi normalių funkcionavimo sąlygų viešajame gyvenime ir kad reikalingos juridinės priemonės tam vartojimui garantuoti, arba dėl to, kad valstybiniai ir administracijos darbuotojai yra daugiataučiai bei daugiakalbiai. Todėl, norint visuomenės komunikaciją ir valstybinių-socialinių struktūrų funkcionavimą palengvinti, viena kuri visuomenėje vartojama kalba pakeliama į oficialiosios, valstybinės kalbos rangą. Nepriklausomos nacionalinės valstybės buvimas *ipso facto* suteikia kalbai oficialiosios bendravimo priemonės statusą.

Etnosocialinių bendruomenių kolektyvinės, sąmonėje esančios kognityvinės struktūros išoriškai pasireiškia kalboje ir kultūroje. Be personologinių savybių, kalba pasižymi gebėjimu reikšti tautos dvasią, psichinę specifiką. Tad tautinė-kultūrinė kalbos specifiška sudaro etninės kalbos funkcijos pamatą. Dėl atliekamų tapatinamosios-vienijamosios ir tautinio atribojimo funkcijų kalba yra svarbus tautos formavimosi ir egzistavimo veiksnys.

Nacijai formuojantis, kalbos kaip etninio bruožo reikšmė didėja; kalba tampa nacionalinė. Literatūrinės ir bendrinės-standartinės — rašomosios ir šnekamosios

⁴³ 1989 m. sąjunginio gyventojų surašymo rezultatai. P. 57—58.

⁴⁴ Lietuvos TSR gyventojai. V., 1980. P. 16.

— kalbos buvimas rodo, kad tauta yra pasiekusi aukščiausią socialinės organizacijos laipsnį, turi realią nacionalinės valstybės sudarymo galimybę ir savo universaliai vertinga kultūrine kūryba prilygsta kitoms pasaulio tautoms.

Pagrindinės kalbų kontaktų formos yra biglotizmas, diglosija ir bilingvizmas. Iš dviejų svarbiausių bilingvizmo atmainų — gryojo, arba koordinuotojo, ir mišriojo, arba subordinuotojo, — didžiausią įtaką kalbos funkcionavimui ir raidai daro pastaroji, ypač jeigu mišrusis bilingvizmas yra masinis.

Vienos kalbos įtakos kitai laidininkai yra bilingviai asmenys.

Windischo dėsnis nusako, kad iš dviejų (rečiau kelių) kontaktuojančių kalbų bilingvizmo sąlygomis labiausiai paveikta, maišyta pasidaro gimtoji kalba. Bilingvizmo padariniai yra vidiniai (gimtosios kalbos kompetencijos silpnėjimas, interferencijos reiškimasis, visuomenės kalbos kultūros smukimas) ir išoriniai (kalbos vartojimo sferų siaurėjimas, gimtosios kalbos pakeitimas kita).

НАРОД, ОБЩЕСТВО И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Одним из первых шагов в национально-языковом процессе перестройки явилось возведение национальных языков в статус государственных. Это обусловлено либо тем, что у языка отсутствуют нормальные условия функционирования в общественной жизни, в результате чего язык деградирует, либо тем, что в государственно-административном образовании существуют два или несколько языков, и тогда для того, чтобы облегчить коммуникацию общества и функционирование социально-государственных структур, один из языков возводится в ранг государственного языка.

Национально-культурная специфика языка служит базой этнической функции языка, проявляющейся в идентификации, унификации, делимитации этноса. Язык выступает в качестве важного фактора формирования и существования народа, поэтому в шкале социальных ценностей он занимает особое положение, и в случае реальной или воображаемой опасности, угрожающей существованию народа, первым делом должен быть защищен язык.

Билингвизм наряду с биглотизмом и диглоссией является одной, но самой активной формой языковых контактов, оказывающей большое влияние на функционирование и развитие языка. Из закона Виндиша следует, что наибольшему влиянию, искажению и смешению подвергается именно родной язык.

Непосредственными проводниками влияния одного языка на другой являются двуязычные люди.

Последствия билингвизма можно подразделить на внутренние (ослабевание компетенции родного языка, явление интерференции) и внешние (сужение сфер применения языка, замена языка другим).